

УДК 930.1 (477) "1946/1965"

Д. В. Нефьодов

ІСТОРІОГРАФІЯ РОБІТНИЦТВА УРСР ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПЕРШІ КРОКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ (1946–1964 рр.)

В статті досліджується стан наукової розробки історіографії робітництва УРСР в 1946–1965 рр. Охарактеризовані процеси зародження та становлення історії української радянської та діаспорної історичної науки щодо проблеми повоєнного робітництва УРСР. Автор приходить до висновків, що протягом повоєнного двадцятиріччя небагато вчених займались історіографічною розробкою історії робітництва УРСР того ж хронологічного періоду, як внаслідок об'єктивних причин – історіографічні джерела (конкретно-історичні праці) лише створювались, так і суб'єктивних – в радянській історичній науці ще не сформувалось єдине бачення предмету та ролі історіографії. У той же час автори перших історіографічних робіт прагнули виявити досягнення та упущення, окреслити напрямки і пріоритети подальших досліджень. Незважаючи на поверховість аналізу і однобічність висновків, що притаманні цим історіографічним розвідкам, їх наукова цінність полягає в перших спробах розробки їх авторами "історіографічної цілини".

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, методологія

В історичній науці відсутнє об'єктивне та комплексне історіографічне дослідження робітництва УРСР повоєнних десятиліть. Однак на сьогоднішній день існує історіографічна традиція, яка дозволяє відзначити цілий ряд аспектів, від яких можна і треба відштовхуватися при вивченні заявленої проблеми.

Логічним продовженням жовтневої Постанови 1946 р. [1, с. 23–29] та квітневої наради 1947 р. [1, с. 31–73] стала Постанова ЦК КП(б)У "Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР" від 29 серпня 1947 р. [1, с. 80–89]. Фактично даний документ нав'язував історикам напрями подальших досліджень, серед переліку яких є і історія робітництва УРСР. Постанова викликала нечувану кількість обговорень, нарад, доповідних записок і фактично знаменувала новий погром не лише історичної, але й всього спектру суспільствознавчих наук. На нашу думку, перше повоєнне десятиріччя стало одним з найнесприятливіших періодів історії вітчизняної історичної науки, адже остання повністю вбудована в політико-ідеологічну систему і виконувала її функції, які визначалися відповідно до здійснюваного курсу. Таким чином вітчизняна історіографія повоєнного десятиріччя представляла з себе феномен репресованої науки, яка сама стала важливим елементом репресій і відповідно не виконувала основну пізнавальну функцію історичної науки.

Типовими працями кінця 40-х рр. з методології та історії історичної науки є стенограми публічних лекцій член-кореспондента АН СРСР Г. Панкратової, видані у вигляді брошур та пересипані цитатами зі сталінського "Короткого курсу історії ВКП(б)", який у свою чергу, на думку автора, має "величезне методологічне значення для історичної науки" [2, с. 7]. Наголошуючи на тому, що історична наука є однією з важливих ділянок ідеології, автор ставить завдання "викриття імперіалістичної суті фальсифікованих книг та підручників з історії СРСР, які публікуються у великій кількості в Америці й ряді маршаллізованих країн" [3, с. 20], вказує на необхідність створення повноцінних узагальнюючих праць у тому числі з історії робітничого класу [3, с. 33].

Смерть Й. Сталіна в березні 1953 р. майже відразу скорегувала тональність радянської науки: в методологічній та історіографічній праці А. Сидорова "Основные проблемы и некоторые итоги развития советской исторической науки" [4], підготовленій до X міжнародного конгресу історичних наук в Римі, прізвище Й. Сталіна не згадується жодного (!) разу. В той час як у вищезазначених працях Г. Панкратової, виданих у 1948 р. та 1950 р. 27 та 78 (!) разів відповідно при майже однаковому обсязі робіт.

Прихід до влади М. Хрущова та знаковий XX з'їзд КПРС змінили суспільно-політичний клімат в усіх сферах, і що найголовніше – вдалося припинити фізичний терор, у тому числі і серед науковців. Втім негативні тенденції розвитку продовжувались за інерцією ще декілька років. Покращення стану історичної науки відбулось в кінці 50-х рр.: в 1958 р. при Відділі історичних наук АН СРСР створено раду по проблемі "Історія історичної науки", на яку покладено завдання координації історіографічних досліджень в країні. В цьому ж році в Інституті історії АН СРСР створена група по вивченню історії робітничого класу, яка в першу чергу зосередилась на питанні історії фабрик і заводів [5, с. 209].

Важливого значення мала всесоюзна історіографічна наукова сесія, яка відбулась в 1959 р., в ході роботи якої поставлено завдання глибокого вивчення історії розвитку радянської історичної науки. Вторгачи тенденцій центру, в АН УРСР створена координаційна рада з історії, в рекомендаціях якої визначався напрям історіографічних досліджень, актуалізувалось вивчення історії історичної науки в УРСР, проблемної історіографії. Тематика робітництва УРСР визначена другим за ступенем актуальності напрямом із шести заявлених для розробки [6, с. 36].

Дві розлогі статті історіографічного спрямування опубліковані в журналі "Вопросы истории" [7; 8]. Автори охопили стан наукової розробки історії робітництва всього СРСР протягом всієї радянської доби, вказали на необхідність створення Наукової ради в АН СРСР з проблеми "Історія робітничого класу СРСР" з метою ґрунтовного вивчення останнього. В цьому ж 1959 р. на сторінках журналу "Комуніст" вийшла

редакційна стаття із закликом спрямувати увагу дослідників на вивчення історії робітничого класу “у тісному зв'язку з історією КПРС” [9, с. 64].

Одна з перших спроб цілісного аналізу літератури з історії радянського суспільства та його окремих соціальних груп зроблена науковою сесією Ради з історії соціалістичного і комуністичного будівництва в березні 1960 р. В її роботі прийняло участь близько 500 науковців з різних установ та внз СРСР. Учасники сесії звернули увагу на різке відставання розробки питань соціально-економічного спектру, у тому числі й історії робітництва, вказали перелік тем для подальших конкретно-історичних досліджень [10].

В. Єжов зробив спробу історіографічного аналізу літератури, присвяченій відбудові промисловості УРСР в 1943–1950 рр. [11]. Автор звернув увагу на недостатність та односторонність праць з даної проблематики, наголосив на низькому науковому рівні деяких робіт, фанфарному глорифікаційному тоні багатьох статей, тематичній та хронологічній нерівномірності у вивченні відбудови промисловості УРСР [11, с. 121]. Очевидно, що автор адекватно відбив рівень історіографічної ситуації, висловив ряд дискусійних положень, стимулюючи подальший науковий пошук.

1962 р. ознаменувався цілим каскадом історіографічних розвідок, статей та збірників наукових праць. Всі вони позначені критикою культу особи Й. Сталіна, настільки характерною для періоду перебування при владі М. Хрущова. Автори історіографічних нарисів високо оцінили стан наукової розробки теми, у той же час зазначивши великий перелік тем для подальших досліджень. Історіографи звернули увагу на недостатню вивченість робітництва транспорту, зв'язку, сільськогосподарських робітників на відміну від промислових [12, с. 446], вказали на необхідність створення узагальнюючої праці з історії робітничого класу [13, с. 36]. Неоднозначністю характеризується редакційна стаття в 6 номері журналу “Вопросы истории” “Больше внимания изучению истории рабочего класса СССР” [14], в якій поряд із вже тенденційною як для того часу різкою критикою впливу Й. Сталіна на розвиток історичної науки присутні поради наступного характеру. Автор вказує на те, що непотрібно вимірювати науковість праці кількістю використаних архівних матеріалів, що для створення сучасних наукових робіт потрібно використовувати кіноматеріали, пресу, бесіди з “бывальми людьми” [14, с. 14]. Такі поради автора як мінімум дають привід для дискусії.

24–27 квітня 1962 р. в Інституті історії АН УРСР відбулась загальносоюзна наукова сесія по проблемі формування та розвитку робітництва СРСР. Стану наукової розробки теми та завданням подальших досліджень присвячена доповідь Р. Дадикіна, який вказав на необхідність вивчення двох взаємопов'язаних проблем: процесу розвитку самого робітництва, який у свою чергу охоплює глибокі кількісні та якісні зміни, джерела поповнення, зміни умов життя та побуту, культурно-технічний рівень, а також проблему комплексного змалювання головної ролі робітничого класу в усіх галузях суспільно-політичного життя СРСР [15, с. 245].

Аналізу літератури з т.з. “соціалістичного змагання” присвячена історіографічна розвідка О. Бейліної [16], А. Санцевич проаналізував науковий наратив з теми участі молодого покоління робітників у повоєнній відбудові [17], В. Дядиченко, Ф. Лось, В. Сарбей висвітлили загальні тенденції розвитку вітчизняної історичної науки радянського періоду [18].

Зовсім в інших умовах розвивалась вітчизняна історична наука в еміграції. Події кінця 30-х – першої половини 40-х рр., друга світова війна природньо стимулювали нове “велике переселення народів” – в Європі з'явилися тисячі переселенців, великий відсоток з яких мав суто політичні мотиви для свого переміщення. Третя хвиля української еміграції включала в себе представників наукової інтелігенції. Повернення в Україну радянської влади гарантовано обіцяло їм утиски та репресії. В “найкращому” випадку – заборона займатися науковою діяльністю та позбавлення усіх засобів до існування. Після другої світової війни лише на території Німеччини й Австрії налічувалось 2,3 млн українських біженців, колишніх в'язнів і оstarбайтерів. І хоча в період репатріації значна частина добровільно або примусово повернулася в СРСР, 210 тис. категорично відмовилися це робити. Серед емігрантів налічувалось багато високоосвічених людей: вчителів, лікарів, юристів, священників і близько 200 дипломованих вчених. Двома знаковими постатями української діаспорної історичної науки другої половини 40-х – 50-х рр. стали О. Оглоблин та Б. Крупницький. О. Оглоблин в аналітичній праці “Думки про сучасну українську советську історіографію” [19] високо оцінив активну видавничу діяльність наукових установ радянської України. Втім на думку вченого безсумнівні досягнення української радянської історіографії дісталися дорогою ціною. Автор вказує на значне тематичне і хронологічне звуження праць фактично до двох тем – українсько-російські зв'язки і вплив Росії на Україну та класова боротьба українського народу [19, с. 29–30]. Другою хвилю повоєнного наукового радянського п'ятнадцятиріччя О. Оглоблин вважає низький науковий рівень робіт, викликаний недоступністю для радянських вчених багатьох праць світової історичної науки, архівних матеріалів. Негативно оцінює історіограф методологічний інструментарій, відсутність критики та наявність своєрідного історичного нігілізму [19, с. 34]. Однак автор закликає пам'ятати, в яких умовах працюють українські радянські історики “на нашій, не своїй землі” і ні в якому разі не осуджувати їх [19, с. 80].

Б. Крупницький хоча і відноситься до другої хвилі еміграції втім активна наукова діяльність вченого припадає на другу половину 40-х – першу половину 50-х рр. В історіософській праці “Українська історична наука під советами (1920–1950 роки)” [20] Б. Крупницький наголошує на кардинальних змінах у стратегічному курсі радянської ідеології – з другої половини 40-х рр. посилення русифікаторських мотивів почало відбудуватися у руслі синтезу марксизму та російського націоналізму [20, с. 92]. На думку Б. Крупницького повоєнний період – період небувалого погрому української історичної науки, що супроводжується зникненням цілого покоління істориків та апогеєм імперіалістичної політики Кремля [20, с. 93].

Таким чином, роблячи проміжний підсумок необхідно відмітити, що протягом повоєнного двадцятиріччя небагато вчених займалися історіографічною розробкою історії робітництва УРСР тотального хронологічного періоду як внаслідок об'єктивних причин – історіографічні джерела (конкретно-історичні праці) лише створювались, так і суб'єктивних – в радянській історичній науці ще не сформувалось одностайне бачення предмету та ролі історіографічної науки. В той же час не можна не відмітити зусилля В. Дядиченка, В. Єжова, Ф. Лося, А. Санцевича (УРСР), а також Д. Баєвського, С. Гершберга, А. Матюгіна, Л. Рогачевської (СРСР) по узагальненню багаточисельних публікацій, присвячених проблемам робітництва УРСР повоєнної доби. Автори прагнули виявити досягнення та упущення, окреслити напрямки і пріоритети подальших досліджень. Незважаючи на поверховість аналізу і однобічність висновків, що притаманні даним історіографічним розвідкам, їх наукова цінність полягає в перших спробах розробки їх авторами “історіографічної цілини”.

Джерела та література

1. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Збірник документів і матеріалів: У 2-х частинах / Ін-т історії України НАН України; ЦДАГО України; Упоряд.: Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов; Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – Ч. II. – 247 с.
2. Панкратова А. М. “Краткий курс истории ВКП(б)” и советская историческая наука / А. М. Панкратова. – М.: Всесоюз. общ-во по распространению полит. и науч. знаний, 1948. – 25 с.
3. Панкратова Г. М. Постанови ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань і завдання історичної науки / Г. М. Панкратова. – М.: Тов-во для поширення політ. та наук. знань Української РСР, 1950. – 47 с.
4. Сидоров А. Л. Основные проблемы и некоторые итоги развития советской исторической науки / А. Л. Сидоров. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 272 с.
5. Рогачевская Л. С. Совещание группы по истории советского рабочего класса / Л. С. Рогачевская // Вопросы истории. – 1958. – № 8. – С. 209–213.
6. Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959–1965 роки / [О. С. Короїд (гол. ред.), О. К. Касименко, С. М. Бібіков та ін.]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 63 с.
7. Баевский Д. А. Об изучении истории советского рабочего класса / Д. А. Баевский, С. Р. Гершберг, А. В. Митрофанова // Вопросы истории. – 1959. – № 12. – С. 3–22.
8. Матюгин А. А. Некоторые вопросы изучения истории советского рабочего класса / А. А. Матюгин // Вопросы истории. – 1960. – № 6. – С. 102–116.
9. За глубокое изучение истории советского рабочего класса // Коммунист. – 1959. – № 8. – С. 56–65.
10. Историография социалистического и коммунистического строительства в СССР : сб. ст. по материалам сессии науч. совета / под ред. М. П. Кима, Ю. С. Борисова. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 276 с.
11. Єжов В. А. Вивчення історії відбудови промисловості України в 1943–1950 рр. / В. А. Єжов // Укр. іст. журн. – 1961. – № 4. – С. 119–123.
12. Советская историческая наука от XX к XXII съезду КПСС : сб. ст. / Ред. кол.: Н. М. Дружинин (гл. ред.) и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 627 с.
13. Над чем работают историки. (Вопросы истории советского общества) : сб. ст. / Сост. М. П. Ким. – М.: Знание, 1962. – 39 с.
14. Больше внимания изучению истории рабочего класса СССР // Вопросы истории. – 1962. – № 6. – С. 3–16.
15. Остапенко И. П. Сессия по истории формирования и развития советского рабочего класса (1917–1961 гг.) / И. П. Остапенко // История СССР. – 1962. – № 5. – С. 245–247.
16. Бейлина Е. Э. Об изучении современного этапа социалистического соревнования / Е. Э. Бейлина // История СССР. – 1964. – № 1. – С. 52–72.
17. Санцевич А. В. Висвітлення трудових звершень молоді України у післявоєнний період / А. В. Санцевич // Укр. іст. журн. – 1963. – № 1. – С. 118–124.
18. Дядиченко В. А. Развитие исторической науки на Украине / В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей // Вопросы истории. – 1964. – № 1. – С. 3–26.
19. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію / Олександр Оглоблин. – Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України, 1963. – 87 с.
20. Крупницький Б. Українська історична наука під советами (1920–1950 роки) / Б. Крупницький. – Мюнхен: Ін-т для вивчення СССР, 1957. – 175 с.

Nefyodov D. Historiography of the Ukrainian SSR working class of the postwar period: origin and first steps in the issue research (1946–1964)

The article examines the state of scientific development of the issue “Historiography of the Ukrainian SSR working class of the postwar period” during 1946–1965, it outlines the processes of origin and formation of history of the Soviet and Ukrainian diaspora historical studies on the issue of the postwar Ukrainian SSR working class. The author concludes that during the postwar twenty years few scientists were involved in the historiographic development of the Ukrainian SSR workers history of the identical chronological period as a result of objective reasons, i.e. historiographical sources (concrete historical works) were at the initial stage of creation, and subjective, i.e. in the Soviet historical science the unanimous view on the subject and the role of historiographical science had not been formed yet. At the same time, the authors of first historiographical works sought to identify achievements and shortcomings, define priorities and lines for future research. Despite the superficiality of analysis and unilateral conclusions inherent to this historiographical researches, their scientific value lies in the fact that these are the first attempt of the authors to develop new historiographical ground.

Key words: the Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, methodology.